

Originalni naučni rad
UDK 316.647.8(497.5)

Petar Bagarić*
Institut za etnologiju i folkloristiku

Orlanda Obad**
Institut za etnologiju i folkloristiku

JAKI MORALI I SLABI SUBJEKTI: NARODNA KORUPCIJA I KONSTRUKT DINARCA U HRVATSKOJ***

Sažetak: Znanstveni i popularni diskursi o korupciji u velikoj mjeri su oblikovani specifičnim očistem koje uzroke korupciji rado traži i lako nalazi u slabim kulturnim i socijalnim subjektima. Ovaj se članak ne bavi ekonomskim, političkim i pravnim aspektima korupcije i klijentelizma već, umjesto toga, ukazuje na projekcijske mehanizme kojima se određene karakteristike koruptivnosti i antisocijalnog ponašanja upisuju u građane koji pripadaju pojedinim regijama, klasama i kulturama i zatim esencijaliziraju do razine rasijalizacije. Prisustvo koruptivnih praksi u ovom dijelu svijeta na razini svakodnevnog popularnog diskursa, ali i u znanstvenoj analizi, često se objašnjava kroz prizmu kulturnog naslijeđa i socijalističkog, balkanskog ili, što je i uži predmet ovog rada, dinarskog mentaliteta. Ovaj tekst analizira proizvodnju znanja o „dinarskom tipu“ u kontekstu antropologije korupcije kao i ulogom te proizvodnje u Hrvatskoj od devedesetih godina prošlog stoljeća nadalje.

Ključne riječi: antropologija korupcije, dinarski tip, devedesete, rasijalizacija.

Uvod

Definicija korupcije na koju se oslanja dobar dio suvremenih znanstvenih istraživanja i koja i danas određuje dominantnu javnu percepciju toga fenome-

* peroba@ief.hr

** orlanda@ief.hr

*** Ovaj je rad nastao u okviru znanstvenog programa „Naslijeđe devedesetih: diskursi i svakodnevnica“ koji se provodi na Institutu za etnologiju i folkloristiku uz financiranje Ministarstva znanosti i obrazovanja. Terensko istraživanje korišteno u ovom radu obavljeno je u okviru projekta TRANSWORK „Transformacija rada u posttranzicijskoj Hrvatskoj“ (2017–2021; IP-2016– 06–7388) financiranom od strane Hrvatske zaklade za znanost.

na u Hrvatskoj ona je Svjetske banke koja taj fenomen određuje kao “zloporabu javne ovlasti za osobnu korist” (Torsello i Venard 2015, 3). Bez obzira na recentnije napore pravne znanosti i legislative u smjeru širenja obuhvata borbe protiv korupcije (usp. Torsello i Venard 2015)¹, mnoge u nizu širokoprihvate-nih definicija korupcije izvedenice su upravo navedene, jezgrovite definicije (v. Shleifer i Vishny 1993; Cuervo-Cazurra 2006; Svensson 2005).

Srednjostrujaška istraživanja korupcije koja proizlaze iz navedenog tipa definicije već su kritizirana kao iskaz zapadnjačke racionalnosti² na temelju koje se razvijaju metodologije dizajnirane tako da snažnije prepoznaju koruptivne činove u javnom sektoru u odnosu na privatni i koje, jednako tako, ne prepoznaju i ne artikuliraju kao koruptivne mnoge radnje karakteristične za zapadna društva i pripadajuću im ekstraktivnu logiku moći krupnog kapitala (usp. Whyte 2015). Iz marksističke perspektive, kako objašnjava Stefan Sullivan (2002), pristajanje na užu definiciju korupcije kao aberacije sistema koji je suštinski ispravan može zakriti viđenje i zamagliti analiziranje šire slike – korumpiranosti kapitalističke podloge koja sama po sebi iznevjerava egalitarne ideale demokracije (95–96). Cilj ovoga rada pridonosenje je kritičkim pristupima unutar studija korupcije kroz antropološku disciplinarnu prizmu koja simptome koje se inače izdvaja kao karakteristične za dijagnozu korupcije ponovno integrira u širi društveni i kulturni kontekst pri čemu će nam fokus biti na razgradnji rasnog i klasnog konstrukta Dinarca u kontekstu percepcije korupcije „odozdo“ u suvremenom hrvatskom društvu.

Pojačano akademsko zanimanje za korupciju na globalnoj razini traje od devedesetih godina prošlog stoljeća, a jedno od bitnih obilježja mu je, kako tvrdi Josip Kregar (1997, 896), analiza toga fenomena u ekonomskim terminima, odnosno naglašavanje ekonomskih posljedica korupcije. Uz snaženje borbe protiv korupcije kroz inicijative međunarodnih organizacija i na nadnacionalnoj razini,³ autor taj akademski trend smatra specifičnim simptomom globalizacije i

-
- 1 U Kaznenom zakonu su djela poput primanja i davanja mita u gospodarskom poslovanju ili pak zloporabe u postupku javne nabave navedena u glavi “kaznena djela protiv gospodarstva”. Ipak, glavnina diskursa o korupciji – od govora političara do kampanja u sferi civilnog društva – posvećena je jačanju (ili obećanju jačanja) otpornosti javnog sektora na prodore koruptivnih radnji, dok se u mnogo manjoj mjeri – a svakako ne u moralizatorskom ključu – raspravlja o modelima sistemskog obeshrabrivanja onih koji mito nude (za širu raspravu Rokсандić Vidlička 2017, 60–68).
  - 2 Kao jedan od primjera takve racionalnosti može se navesti pristup u organizacijskim znanostima koje pojavu korupcije u organizacijama nastoje povezati sa specifičnom radnom kulturom ili vrijednostima vezanima uz rad koje se njeguju unutar pojedinih organizacija (v. Balci et al. 2012, Campbell i Göritz 2014).
  - 3 Tako su primjerice Ujedinjeni narodi 1975. godine usvojili Rezoluciju protiv korupcije i mita i Deklaraciju o zabrani mita u međunarodnim poslovnim transakcijama (Kregar 1998. 241–242), a 2003. godine je usvojena Konvencija Ujedinjenih naroda protiv korupcije (United Nations Convention against Corruption – UNCAC). U Europskoj uniji je pak još 1988. godine osnovana posebna radna skupina UCLAF (fr. *Unité de coordination de la lutte anti-fraude*) čiji su zadatak bile istrage i prevencije prijevара i korupcije, a 1999. godine radna je skupina prerasla u Europski ured za borbu protiv prijevара OLAF (fr. *Office européen de lutte antifraude*) koji, između ostalog, istražuje prijevара povezane s proračunom

premoći ideje otvorenog tržišta (Kregar 1999). I u hrvatskoj znanosti korupcija od početka 21. stoljeća postaje sve popularniji predmet istraživanja premda bez značajnijeg angažmana domaćih etnologa i kulturnih antropologa. Fenomenom korupcije danas se u Hrvatskoj primarno bave stručnjaci iz pravnih znanosti, ekonomije, sociologije i politologije, a u određenoj mjeri i povjesničari pa čak i teolozi. Usporedo s time, korupcija je barem od sredine dvijetisućitih i ere premijera Ive Sanadera (2003–2009), koji je pitanje borbe protiv korupcije proglasio svojom političkom misijom da bi na koncu i sam postao predmetom kaznenog progona upravo zbog koruptivne zloporabe ovlasti, na samom vrhu proklamirane političke agende parlamentarnih stranaka raznorodnih ideoloških provenijencija. U svakodnevnom životu – makar među pripadnicima srednje klase – osuda „onih koji krađu“ razmjerno je siguran početak mnogih neobaveznih razgovora u društvu koje je po raznim drugim osnovama snažno podijeljeno. No, već u drugom koraku, u tumačenju toga tko je kriv za krađu prisutna su, kao što ćemo pokušati prikazati, znatna razilaženja.

Antropologija korupcije, koja posljednjih desetljeća poprima obrise zasebne subdiscipline, pažnju uglavnom usmjerava na svakodnevnu egzistenciju sudionika istraživanja, odnosno na razinu ostvarenog reda. Davide Torsello i Bertrand Venard (2015) pristup korupciji koji njeguje antropologija nazivaju „procesualnim“ i suprotstavljaju ga „moralnom“, odnosno moralizatorskom pristupu kakav njeguje dio istraživača iz društvenih znanosti. Antropolozi će korupciji često pristupiti kao određenom nositelju značenja u kulturi pa će, primjerice, istraživati načine na koje se u zajednici putem koruptivnih veza ostvaruju neposredne socijalne veze. Iz radova antropologa koji su proučavali oblike korupcije koje se u različitim zajednicama i kontekstima smatra prihvatljivima, može se zaključiti da na terenu, u *narodu* prevladava svojevrsan zajedničarski princip legitimacije koruptivnih radnji koji je na ovim prostorima spretno sažet u narodnoj izreci „krade, ali i nama dade“. Iz te se perspektive koruptivne prakse vrednuju s obzirom na to omogućuju li prelijevanje sredstava i na ostale pripadnike zajednice (usp. Lomnitz 1995), oštećuje li se njima znatno interes šire zajednice (usp. Pine 2015), poštuje li se „imovinski ključ“ tako što se, primjerice, od ljudi slabije platežne moći ne traži mito i, napokon, je li ono što imenujemo (sitnom) korupcijom dio šireg, baštinjenog kulturnog kôda razmjene darova (usp. Yang 1994).

Ovaj će tekst dati prilog antropologiji korupcije kroz ukazivanje na pojedine klasne aspekte koji uvjetuju percepciju sveprisutne, *narodne* korupcije u Hrvatskoj. Prilog neće obrađivati (isključivo) ekonomske, političke i pravne aspekte korupcije i klijentelizma kao kaznenih djela koja su neosporno ekonomski i društveno štetna, nego će pokušati ukazati na projekcijske mehanizme kojima se građanima koji su kulturno, regionalno i klasno određeni upisuju

---

EU-a, korupciju i ozbiljne prekršaje unutar europskih institucija. Europska unija je usvojila i dva važna instrumenta u borbi protiv korupcije – Konvenciju o zaštiti financijskih interesa Europskih zajednica 1996. godine i Konvenciju protiv korupcije u kojoj sudjeluju javni službenici 1997. godine.

karakteristike koruptivnosti. Smatramo da je navedeno upisivanje rezultat politike razlika koja se provodi prema hijerarhijskom ključu – od viših klasa prema nižima, iz viših kulturnih sfera prema nižima, od centra prema periferiji odnosno iz grada prema selu, počesto uz sekundiranje znanstvenih i kulturnih elita. Specifični koruptivni karakter „Dinarca“ o kojem će ponajviše biti riječi konstruiran je kao svojevrsna opreka onome što se smatra temeljnim vrijednostima modernih građanskih društava. Tako se konstruiranom koruptivnom subjektu ne predviđa mogućnost prakticiranja radne etike, djelovanja u javnom interesu i, još općenitije, ophođenje unutar demokratskog kôda što suštinski ugrožava njegov status građanina.

Naša je polazišna teza da je u kontekstu suvremenih društava koja slijede zapadne, liberalno-građanske vrijednosti koruptivne radnje lakše prepoznati i artikulirati kao društveno problematične ako su njihovi počinitelji osobe nižeg ili niskog socijalnog i kulturnog kapitala. Navedena će teza u tekstu biti provedena kroz kulturnu potku mita o klijentelističkom habitusu stanovnikâ dalmatinskoga zaleđa i Hercegovine kroz analizu sociološke i etnološke znanstvene (re)produkcije mita o „dinarskom tipu“ te na temelju etnografskih opažanja i kazivanja subjekata istraživanja koje smo od 2017. do 2020. provodili u sklopu projekta TRANSWORK „Transformacija rada u posttranzicijskoj Hrvatskoj“⁴.

Imati čovika u Imotskom

Cilj projekta TRANSWORK bio je, između ostalog, proučiti „nove kulturne imaginarije vezane uz ideju rada i projekciju budućnosti“, a preliminarna terenska dijagnostika u nizu hrvatskih regija upućivala je na to su iskazi sugovornika o vlastitim radnim praksama čvrsto isprepleteni s uvjerenjem o sveprožimajućem političkom klijentelizmu i korumpiranosti na nacionalnoj razini i posljedičnim nepovjerenjem u državnu politiku i predstavnike lokalne vlasti (Bagarić et al. [2018]:4). Korupcija i srodni oblici kvarnih praksi izranjali su kao ponavljajući problem u osobnim iskustvima, od pokušaja pronalaska posla ili (ne)mogućnosti poslovanja bez uplitanja u poluzakonite ili nezakonite radnje i raznovrsnih poteškoća s korištenjem usluga javnih službi na raznim institucionalnim razinama. Krivnja za takve prakse ponekad se, osim predstavnicima političke elite, pripisivala i pojedinim skupinama građana.

Klijentelizam i korupcija kao važan dio hrvatskog kulturnog imaginarija prisutni su od samih početaka nove države devedesetih, tvrdi u svojoj zbirci kolumni sociolog istaknut i zbog svog dugogodišnjeg antikorupcijskog javnog angažmana Josip Kregar (2012. 1–5).⁵ S vremenom je kritika tih pojava – bez

4 Usp. <http://www.transwork.eu/naslovnica/>

5 Kada je o korupciji riječ, suvremeni se kulturni imaginarij u Hrvatskoj, tvrdi Kregar (2012), nastavlja na imaginarijske obrasce iz socijalističkoga razdoblja. I akademska se analiza

sumnje i uslijed rastućih frustracija birača – postala važan dio političke retorike, a čini se da svaka nova stranka na političkoj sceni, bez obzira na ideološku orijentaciju i programske prioritete, podjednako žustro obećava upravo iskorjenjivanje takvih praksi.⁶ Korupciju i klijentelizam danas možemo smatrati čak i dominantnim narativom pomoću kojega se u javnim, političkim, znanstvenim, ali i svakodnevnim diskursima nastoje objasniti uzroci širokog spektra problema u hrvatskom društvu. Uz pokušaje objašnjavanja korupcije kroz analitičke obrasce koji u obzir uzimaju odnose moći, sistemska isključivanja i ekonomske konstelacije (Kregar 1999; Račić 2020; Ravlić 2010), jedno od razmjerno uobičajenih tumačenja uzroka korupcije poseže za kategorijom mentaliteta. Tako se kao temelj korupcije navode socijalistički mentalitet te, dakako, balkanski mentalitet kao uobičajen orijentalistički reper neciviliziranosti i općeg manjka reda i pravila. Premda koncept mentaliteta u humanistici do danas nije opravdao uloženo povjerenje, pa je postupno i napušten kao analitička kategorija (usp. Lorger 2015), pojam je ostao prisutan u svakodnevnom diskursu, ali i u dijelu recentnije znanstvene produkcije, kao objašnjenje za kojim se poseže u tumačenju jačanja koruptivnih praksi u postsocijalističkim zemljama (v. Šabić-El-Rayess i Mansur 2016, Šimić Banović 2019, Erpf et al. 2020, 2).

Jedan od glavnih argumenata koji idu u prilog ideji da je mentalitet validna analitička kategorija kad je o korupciji i klijentelizmu riječ počiva na činjenici da u koruptivnim radnjama sudjeluje i mnoštvo takozvanih običnih građana. Za društva u kojima je to slučaj, a u njih možemo ubrojiti i ono hrvatsko, moglo bi se reći da su zapela u svojevrsnom stanju korupcije koje pojedini autori nazivaju sistemskom korupcijom (usp. Ledeneva et al. 2107), a u kojem su klijentelistički i koruptivni odnosi do te mjere postali podrazumijevani dio svakodnevice da prestaju izazivati moralno zgražanje.⁷ Jedan je od mogućih simptoma

---

fenomena također može pratiti unatrag, sve do u socijalističko razdoblje (usp. Kregar 2012, v. Katunarić 1986).

6 Povećanoj vidljivosti diskursa o korupciji i klijentizmu uvelike je pomogao proces priključivanja Hrvatske Europskoj Uniji. Za mandata Ive Sanadera, Hrvatska je ostvarila velike pomake u procesu pristupanja EU-u, a Hrvatski sabor prihvatio je i Nacionalni program suzbijanja korupcije (2006-2008). Europska komisija pozitivno je ocijenila napore Sanaderove vlade u suzbijanju korupcije (v. Kregar 2010, 37). Ivo Sanader je 2009. godine dao ostavku na mjesto premijera, a već je sljedeće godine uhićen pod sumnjom za počinjenje niza krupnih koruptivnih radnji za trajanja mandata i protiv njega je u narednim godinama pokrenut niz sudskih postupaka, a do studenog 2021. godine je u trima postupcima i pravomoćno osuđen.

7 U tom je smislu indikativna izjava Krešimira Žunića, visokorangiranog člana HDZ-a koji je bio v.d. direktora Agencije za pravni promet i posredovanje nekretninama, kojom je početkom 2020. godine komentirao činjenicu da je zloupotrijebio svoj položaj u povjerenstvu za dodjelu stanova iz programa Društveno poticane stanogradnje (POS) te kupio stan u Zadru putem povlaštenog kredita. Žunić je naime kupio jedan od stanova namijenjenih stambenom zbrinjavanju mladih obitelji koji se prodaju za cijenu manju od tržišne. Zamoljen za komentar novinarki RTL-a Danki Derifaj je odgovorio: „Pa mene je sram koliko nemam, a ne koliko imam.“ (Goran Latković, „Sram me koliko nemam, a ne koliko imam?: Zasad, jedini

takve normalizacije i fenomen „čovika“ u Dalmatinskoj zagori. Naime široko rasprostranjena fraza „imam čovika“ označava svakodnevnu dinamiku zajednice u kojoj se pojedinci prilikom rješavanja vlastitih problema, osobito onih koji uključuju odnose s raznorodnim institucijama, umjesto na službene kanale i predviđene procedure oslanjaju na mrežu osobnih poznanstava i rodbinskih veza. Usluge koje osigurava „čovik“ mogu biti raznorodne – od kupnje povoljnijeg mobilnog uređaja preko osiguravanja mjesta u bolnici mimo lista čekanja sve do namještanja natječaja za zaposlenje i javnih nabava. Načini kompenzacije također variraju pa se u nekim slučajevima i ne zahtijeva novac ili izravna protuusluga, već se uspostavlja odnos uvezan uzajamnošću i dugovanjem.

Terensko istraživanje u Imotskom,⁸ gradu u dalmatinskom zaleđu koji geografski gravitira Splitu kao makroregionalnom centru, provodili smo u prosincu 2017. godine. Tijekom istraživanja s nizom smo sugovornika razgovarali o fenomenima korupcije i klijentelizma i u inicijalnim se razgovorima „imanje čovika“ potvrdilo kao trop koji je važan u percepciji, ali i samopercepciji Imočana kao stereotipnih reprezentanata „kamenjarske snalažljivosti“⁹ unutar nacionalnog korpusa. Pritom je važno uvesti bitnu razliku u razumijevanju i korištenju pojma: osim „čovika“ koji osigurava solidarnost, međusobnu i, naglašeno, međugeneracijsku pomoć u zajednici pa i socijalnu koheziju građana u samom Imotskom, postoji i „čovik“ višega reda koji obično zauzima određenu poziciju moći u glavnome gradu i koji predstavlja potencijalnu poveznicu s infrastrukturom koje u Imotskom više nema ili je pak nikada nije ni bilo, kao što su kliničke bolnice ili fakulteti.

Ti „čovici“ višeg reda, koji žive i rade u Zagrebu, često su bliski vrhu, uglavnom HDZ-ove vlasti, i sastavni su dio pučke predaje o sveprisutnoj umreženosti Imočana te o njihovoj omiljenosti kod vlasti. I, odista, na terenu smo nailazili na iskaze u kojima se povezanost lokalnih aktera s pojedinim predstavnicima vlasti nije zaobilazila kao tema razgovora. Od onih koji su bliski vrhu vlasti se, štoviše, ponekad i otvoreno očekivalo da svoj položaj iskoriste

---

lijek protiv uhljebništva je novinarstvo!, 30. 1. 2020., <https://www.rtl.hr/vijesti-hr/novosti/hrvatska/3638425/sram-me-koliko-nemam-a-ne-koliko-imam-zasad-jedini-lijek-protiv-uhljebnistva-je-novinarstvo/>). Ovakav se odgovor može protumačiti dvojako: kao ustrajnu nemoć društva da provede ustanovljena pravila ili pak kao izraz, odnosno projekciju, osobite vrste morala koji kao najvišu vrijednost u zajednici podrazumijeva zgrtanje materijalne imovine. Ako je drugo tumačenje točno, Žunića možemo smatrati kazneno odgovornim pred zakonom ali ne i moralno odgovornim pred zajednicom u kojoj je socijaliziran.

8 Od 2017. do 2020. godine autori ovog teksta su u okviru projekta TRANSWORK obavili 25 intervjua o formalnim i neformalnim radnim praksama u različitim dijelovima Hrvatske.

9 Sintagma je prisutna u svakodnevnom govoru i u popularnoj žurnalistici kao referenca na mitsku snalažljivost stanovnika Dalmatinske zagore i Hercegovine. Navodimo jedan primjer upotrebe u kratkom prikazu knjige Ivana Ićana Ramljaka: „Prateći snalažljivost ljudi s kamenjara kojima je opori život izoštrio lukavost i domišljatost pa su se kroz život često probijali dosjetkama i smicalicama, Ramljak gradi novelističku priču o [...]“. (<https://www.superknjizara.hr/hr/kruh-svetoga-ante-2007-ivan-ican-ramljak>).

kao uporište za pomoć rodnome kraju. Pojedini su sugovornici u našim intervjuima počesto izražavali nezadovoljstvo spram propusta „onih u Zagrebu“ da naprave kakvu dodatnu uslugu za Imotski.

Premda su naši sugovornici potvrdili da navedeni fenomen postoji, tumačili su ga različito. Većina je sugovornika fenomen posrednika/pomagača promatrala kroz vrijednosno pozitivne predodžbe i predstavljala ga kao sustav međusobnog pomaganja, dakle neku vrstu mehanizma koji potiče socijalnu koheziju i održava lokalnu solidarnost. Zanimljivo je da su sugovornici koji su izražavali takve stavove i spremno odbijali okarakterizirati opisane odnose kao formu klijentelizma ujedno bili zaposlenici u gradskim strukturama ili javnim službama. Sustav odnosa u koji smo imali prilike dobiti uvid prvenstveno djeluje kao svojevrsna mreža za međusobnu ispomocu. Putem te mreže pronalazi se primjerice osoba koja je spremna pomoći donacijom ili izravnom kupnjom potrebnih proizvoda siromašnijim članovima zajednice, što pripada domeni volonterskog, humanitarnog ili čak filantropskog djelovanja. Kroz tu mrežu može se, primjerice, pronaći netko voljan da kupi namještaj potreban materijalno ugroženoj obitelji ili da preveze starije građane iz okolnih mjesta koja su ostala bez javnog prijevoza do administrativnog centra. S druge strane, bivši stanovnici Imotskog koji su se odselili u neki drugi hrvatski grad ili dalje, u inozemstvo mogu doći do sugrađanina ili sugrađanke koji će umjesto njih običi lokalne institucije i pribaviti im potrebne dokumente ili saznati potrebnu informaciju. Tik do takvih vrsta usluge, unutar iste mreže i s istim akterima, ali s reperkusijama koje prakse uzajamne pomoći guraju bliže ili u okvir skupa „koruptivnih radnji“ jest asistencija koja se nudi u pribavljanju usluga unutar javnih institucija. Jedna je naša sugovornica tako opisivala kako osigurava vezu između Imotskog i Zagreba i uz njenu je pomoć primjerice bilo moguće dogovoriti potrebne zdravstvene usluge u glavnome gradu mimo uobičajenih kanala pronalazjenja specijalista i naručivanja pacijenata.

Kako god odredili njen dominantni karakter, mreža ispomoci ima svoje fokalne točke – osobe kojima je dostupan veći broj kontakata i koje često služe kao posrednici. Sugovornici koji su pripadali navedenoj mreži isticali su kako je prvenstveno riječ o odnosima skrbi i pomoći, kao i da bi se termini nepotizam i korupcija mogli primijeniti tek kada bi bila riječ o izričitim kršenju pravila ili stjecanju materijalne dobiti: primjerice, kada radi pogodovanja nekoj osobi ne bi bio raspisan javni natječaj ili kada bi na javnom natječaju bila odabrana osoba koja ne ispunjava uvjete, odnosno kada bi se određenoj razini javnih službenika davalo mito u zamjenu za pojedinu uslugu. Drukčijoj karakterizaciji „imanja čovika“ svjedočili smo u intervjuima s osobama zaposlenima u privatnom sektoru u Imotskom. Fenomen traženja pomoći neformalnim kanalima u tim je razgovorima češće tumačen kao problematična praksa, ali je percepcija tog fenomena i dalje bila višeznačna. Tako, primjerice, sugovornik koji nam je govorio o tome kako, za slučaj potrebe, ima kontakt s u tom trenutku utjecajnim hrvatskim poli-

tičarem ironično zaključuje kako „to u Evropi zovu lobiranje, a kod nas *rodijaci*“ (I.B., 5. prosinca 2017). Istodobno, druga sugovornica izražava snažnu frustraciju i osjećaj poniženja zbog toga što se, kako kaže, prisiljena služiti osobnim kontaktima kako bi došla do usluga na koje bi kao hrvatska državljanka trebala imati pravo: „Ja sam uspjela doći do doktora zahvaljujući vezi. Ja sam uspjela staviti dijete u dom zahvaljujući vezi. A šta je s onima koji to ne mogu napraviti?“ (J.P., 6. prosinca 2017). U ovom iskazu problem, dakle, više nije samo stjecanje prednosti za sebe, već i oduzimanje prednosti nekome drugome.

Svim je zabilježenim kazivanjima, međutim, zajednička percepcija općeg stanja gradskih struktura i kvalitete života u Imotskom krajem 2017. godine. U vrijeme našeg terenskog istraživanja, ondje se nastavljao ubrzan proces koji se, ponešto eufemistički, naziva smanjivanjem grada (eng. *shrinking city*) uslijed depopulacije izazvane ponajviše iseljavanjem stanovništva. U Imotskom su još tijekom privatizacije devedesetih zatvorena brojna poduzeća u kojima su do Domovinskog rata bile zaposlene tisuće ljudi. Usporedo sa zatvaranjem proizvodnih pogona u Imotskom je zatvoreno i rodilište, a javni je prijevoz, kao jedno od važnih obilježja grada, postao izrazito nepouzdan.¹⁰ U takvoj konstelaciji „imati čovika“ za stanovnike Imotske krajine ne označava nužno ili makar ne prvenstveno zlorabu javnih resursa, nego jedan od rijetkih načina održavanja nužne kvalitete života i zadovoljenja temeljnih životnih potreba. Riječ je počesto o prisili, ne o izboru, a ponajmanje o mentalitetu.

Dinarci i klijentelističke enklave

Imotski je manje od deset kilometara udaljen od granice Hrvatske s Bosnom i Hercegovinom, a u hrvatskoj je simboličkoj topografiji dio geografski ne posve precizno određenog terena koji etnologinja Ines Prica naziva „ganga teritorijem“ (usp. Prica 2011). Riječ je o prostoru koji obuhvaća dalmatinsko zaleđe i zapadnu Hercegovinu, a obilježen je, između ostalog, krškim reljefom i gangom¹¹ kao prevladavajućim tipom tradicionalnog narodnog pjevanja (ibid.). Zajedno sa susjednim Hercegovcima Imočani su još devedesetih godina prošlog stoljeća postali nositelji negativnog stereotipa o novom tipu poduzetnika i poduzetništva koji je sumnjivo sličan socijalnom banditizmu (Prica 2012, 158) i podrazumijeva izvrđavanje zakona, raznovrsno „snalaženje“ i kršenje procedure, a počesto i ozbiljne kriminalne aktivnosti.¹²

10 PSD, „Slobodna‘ u Imotskom: ‘Od Hrvatske smo dobili samo dva slova na tablici‘“, 11. 3. 2013, <https://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/slobodna-u-imotskom-od-hrvatske-smo-dobili-samo-dva-slova-na-tablici-195974>.

11 Višeglasno deseteračko pjevanje.

12 Evo kako je primjerice u *Jutarnjem listu* predstavljen odnos zagrebačkog gradonačelnika i njegova bliskog suradnika: „Bandić je bio omraženi zagrebački Hercegovac, a Ljubičić je obilježen kao klasični imotski prevarant iz legende.“ (Zdravko Milinović, „Hoće li poduzetnik za kojeg su mnogi smatrali da stoji iza moći Bandića otjerati bivšu stranku u bankrot?“

Međutim, stabilnu poziciju kamenjarske snalažljivosti koju dijele s Hercegovcima Imočani imaju zahvaliti starijim, dugotrajnijim imagološkim politikama¹³ kroz koje je prije stotinjak godina kreiran lik Dinarca. Znanstveno uokvirivanje toga lika možemo pratiti od 1922. godine kada je srpski geograf Jovan Cvijić objavio knjigu *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje (osnove antropogeografije)*.¹⁴ Cvijić je pokušao na temelju karakteristika okoliša i baštinjenja različitih kulturnih i povijesnih tradicija definirati psihičku strukturu stanovnika Balkana. Njegova tipologija koja sadrži četiri temeljna tipa stanovnika Balkanskog poluotoka postupno se svela na panonski i dinarski tip (usp. Luketić 2015, 42). Na Balkanu, prema Cvijiću, prevladava dinarski tip čovjeka koji je zapravo porijeklom Srbin i koji zadržava pojedine, izvorno srpske tradicije te utjelovljuje psihičke osobine poput buntovništva, antiautoritarnosti i želje za pravdom (usp. Pišev 2010). Taj se romantizirani lik uklapa u rasističku ljestvicu¹⁵ svijeta koju je 1900. godine utemeljio francuski prirodoslovac i antropolog Joseph Deniker, a prema kojoj su Južni Sla-

---

Njegovi odvjetnici su ogorčeni na vrh SDP-a!, 16. 2. 2018., <https://www.jutarnji.hr/globus/politika/hoce-li-poduzetnik-za-kojeg-su-mnogi-smatrali-da-stoji-iza-moci-bandica-otjerati-bivsu-stranku-u-bankrot-njegovi-odvjetnici-su-ogorčeni-na-vrh-sdp-a-7042406>).

- 13 Sintagma „imagološka politika“ u ovom kontekstu označava znanstvenu i publicističku produkciju politički upotrebljivih diskursa i stereotipa kao i njihovu legitimaciju putem provedenih istraživanja. Izraz koristimo u sličnom značenju kao i Magdalena Maciszewska (2007) pri opisu mehanizma kojim se potiče i učvršćuje orijentalistički diskurs. Od institucija koje u kolonijalnom razdoblju podržavaju interes za Orijent do „istraživanja“ koja na terenu samo potvrđuju postojanje ustanovljene „predkonceptije“ i rezultiraju određenom „imagološkom politikom“ (ibid. 2007, 75) koja vlastitu trajnost i kvaziznanstveni legitimitet osigurava stereotipima.
- 14 Prvo izdanje knjige objavljeno je 1918. godine na francuskom jeziku, dok je 1922. godine objavljen prijevod na srpski.
- 15 *Racial scale* se u znanstvenoj literaturi danas koristi kao izraz kojim se opisuju vrijednosni sustavi i svjetonazori utemeljeni na uvjerenju o rasno uvjetovanim razlikama u sposobnostima i moralnoj kakvoći između ljudskih bića. Iako bi adekvatan prijevod na hrvatski možda trebao glasniti *rasna ljestvica* ili *ljestvica rasa*, smatramo da u takvim prijevodima nije dovoljno jasna činjenica da zbilja jest riječ o rasističkim ljestvicama i rasnim teorijama. U 19. i prvoj polovici 20. stoljeća *racial scale*, odnosno hijerarhizirani poredak svjetskih rasa, bio je legitiman klasifikacijski okvir u čije je usavršavanje uloženi trud mnogih u to doba eminentnih antropologa. Oslanjajući se na koncepte prirodnih znanosti i na u te svrhe prilagođenu teoriju evolucije, komparativni antropolozi toga doba bili su zabavljeni ugađanjem ljestvice na čijem se vrhu nalazio zapadnoeuropski bijelac. S vremenom „ljestvice“ postaju sve sofisticiranije i sve popularnije, pa se u okviru te pseudoznanstvene produkcije razvijaju i sustavi detaljne klasifikacije europskih tipova: „Sada se posebna pažnja posvećivala lokalnim ‘rasama’ u Europi. Opisivani su razni ‘teutonski’, ‘alpski’ i ‘mediteranski’ tipovi kao i njihove lokalne varijacije, a europska je povijest analizirana u rasnom ključu. I socijalna je antropologija sudjelovala u novom početku koji je nastupio kao posljedica mnogih procesa koji su se prethodno odvili u komparativnoj anatomiji, geologiji, paleontologiji i arheologiji između 1800. i 1860. U oračju rastućeg nacionalizma, suparništva i tjeskobe, kada su se, kao što je Biddis rekao, teorije razlike i isključivanja, bez obzira na to temelje li se na klasi, naciji ili rasi, činile neophodnima za društvenu identifikaciju i moralnu orijentaciju, znanstveni se rasizam više nije pojavljivao kao aberacija zapadne intelektualne tradicije, nego kao njena sama srž“ (Stepan 1984, 84).

veni svrstani u dinarsku rasu koja će postupno steći naglašeno herojske epite i postati temelj mnogih državotvornih ideologija na Balkanu 20. stoljeća (Ekmečić 1989, 503). Dinarac je svojevrсни odgovor na rasistički imaginarij 19. stoljeća prema kojem je jedna od važnih rasnih karakteristika slavenskih naroda bila njihova „nedržavotvornost“, odnosno nemoć da osnuju vlastitu državu.¹⁶ U tom je smislu svojom lojalnošću naciji i tradiciji, mržnjom spram stranih gospodara, kao i težnjom da osveti „povijesne nepravde“ nanesene njegovu narodu, Dinarac osiguravao mitsku podlogu za projekt širenja mlade srpske države. Cvijić osim vlastitih impresija ne navodi nikakvu potvrdu teza o utemeljenosti podjele na kulturne tipove (usp. Pišev 2010), no unatoč tomu lik Dinarca u narednom će razdoblju steći popularnost nerazmjernu vrijednosti koju ima u svojstvu antropološke analitičke kategorije. Značajan prilog produkciji mita o dinarskoj rasi i njenim karakteristikama 1939. godine dat će hrvatski i jugoslavenski filozof Vladimir Dvorniković knjigom *Karakterologija Jugoslovena* ([1939] 2000) u kojoj dinarski tip također zauzima istaknuto mjesto. Međutim, za Dvornikovića Dinarci imaju novu političku funkciju: dok u Cvijićeveu djelu oni predstavljaju legitimacijsko uporište za srpski državotvorni projekt, kod Dvornikovića će dinarska rasa, kao navodno najzastupljenija na području Kraljevine Jugoslavije, upućivati na rasno jedinstvo jugoslavenskih naroda i tako legitimirati projekt stvaranja zajedničke države Južnih Slavena. Nakon srpskog i jugoslavenskog državotvornog programa dinarski će tip steći ključno mjesto i u okviru hrvatskih državotvornih politika. Posebno je mjesto dinarskom tipu posvećeno u okviru rasnih teorija ustaškog pokreta. Hrvatska je nacija, u skladu s biološkim rasnim teorijama nacističke provenijencije, ondje zamišljena kao rasna mješavina nordijskog i dinarskog tipa, a dinarski je element u toj mješavini ponovno pretpostavljeni izvor herojstva i državotvornosti (usp. Bartulin 2009, 206) predstavljen kao obnavljajući i pozitivan element hrvatske nacije.

Takvim će se koncepcijama dinarskog lika izravno suprotstaviti hrvatski sociolog Dinko Tomašić (1902–1975) koji je prije Drugoga svjetskog rata emigrirao u SAD i ondje živio sve do smrti. On nije osporavao postojanje dinarskog tipa čovjeka, ali je preokrenuo vrijednosnu ljestvicu koju je prethodno uspostavio Cvijić. Tomašić, koji je politički podržavao Hrvatsku seljačku stranku, na vrh lokalne rasne ljestvice uzdiže panonski tip čovjeka, koji je Cvijić smatrao inferiornim dinarskom tipu. Tomašić se ne zadržava isključivo na preokretanju redoslijeda, već u dinarski tip upisuje razne osobine koje bismo u liberalnom građanskom društvu smatrali nepoželjnim. Dok je dinarski tip neciviliziran, divlji i autoritaran, panonski je čovjek u Tomašićevoj konstelaciji radišan, demokratičan i miroljubiv (v. Tomašić 2013). Tomašićev

16 Državotvornost nije nužno povoljan epitet. Mihail Bakunjin će se u drugoj polovici devetnaestog na slavensku nedržavotvornost osvrnati kao na pozitivnu karakteristiku. On je, tumačeći državu iz anarhističke perspektive kao sinonim za ugnjetavanje, isticao slavensku nedržavotvornost kao dokaz Slavenima inherentnog egalitarizma i slobodarstva (Bakunjin 1979).

je Dinarac nositelj sličnog skupa stereotipa koji se, primjerice, pripisuju Vlašima u djelu Ive Pilara (v. Pilar 1990 [1943], 116). I Dinarac i Vlah su naime nomadi koji zahvaljujući divljoj ćudi lako i brzo pokoravaju starosjedioce i nameću im se kao vladajući element. Sukob između divljeg/nomadskog i sjedilačkog/civiliziranog elementa bio je u korijenu Tomašićevih analiza kulture i izvan hrvatskoga konteksta.¹⁷

Tomašić je, baš kao i Cvijić i Dvorniković, eksplicitno odbijao teoriju o biološki uvjetovanoj nejednakosti rasa i otvoreno polemizirao protiv takvih postavki. Sva trojica svoje su tipologije nastojali utemeljiti na kulturnom naslijeđu i povijesti, a ne na biologiji kao što je slučaj s rasnom teorijom. No, premda tu nije riječ o eksplicitnoj rasnoj teoriji, fiksacija na kulturne obrasce koji na neki tajnoviti način ostaju nepromjenjivi nakon formativnog perioda, a koji se valoriziraju pseudoznanstveno i u skladu s političkim ciljevima, uklapa se u obrasce rasijalizacije (v. Dvorniković [1939] 2000, 163–192; usp. Pišev 2010) koji osiguravaju pseudoznanstvenu podlogu za imperijalističke projekte (usp. Petrov 2015, 75–76). Slično zaključuje i Nevenko Bartulin kada kaže kako je Tomašić, „kao ideolog Seljačke stranke,“ „i sam bio vjeran svojevrsnom kulturno-rasnom panslavizmu“ (2014:103).

Teze Dinka Tomašića nakon Drugoga svjetskog rata na području bivše Jugoslavije bile su ignorirane da bi ih se ipak počelo promovirati devedesetih, u valu sociološkog preispitivanja vlastitog heurističkog doprinosa u kontekstu rata i raspada Jugoslavije. Tako je 1993. godine u časopisu *Društvena istraživanja* Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar objavljen temat u kojem su ugledni hrvatski sociolozi nastojali afirmirati Tomašićev lik i djelo. Temat je pisan u prigodničarskom tonu kojim se Tomašića promovira kao građanskog intelektualca koji je uspio izbjeći ideološku i političku kontaminaciju i ustaštvom i komunizmom.¹⁸ Pojedini autori koji su dali svoj doprinos, ipak su se nastojali ograditi od Tomašićeva analitičkog modela.¹⁹ Ugledna hrvatska etnologinja Dunja Rihtman-Auguštin s druge strane ondje zaključuje kako „nije sklona potpunom odbacivanju modela narodne kulture i mentaliteta koje je Tomašić ponudio“ (Rihtman-Auguštin 1993, 696). Nakon kratkotrajnog uzleta i ekspre-

17 Tomašić je svoj koncept o unutarnjoj društvenoj dinamici koja se u velikoj mjeri svodi na sukob između sjedilačko-mirosljubivog i barbarsko-nomadskog elementa (koji u tom sukobu uglavnom prevlada) nastojao primijeniti i na analizu partizanskog pokreta u Drugom svjetskom ratu i uspjeha Komunističke partije u Jugoslaviji, ali i na analizu ruskog društva zaključno s dolaskom komunističke partije na vlast (usp. Štulhofer 1992).

18 Aleksandar Štulhofer tvrdi kako je Tomašićeva teorija u komunističkom sustavu bila marginalizirana iz političkih razloga (Štulhofer 1993).

19 Ivan Rogić to, primjerice, čini na ovaj način: „Kada se oba skicirana interesa međusobno povežu, dobiva se prilično uvjerljiva osnovica za trajnije istraživanje Tomašićeve ostavštine. S njim je prirodno svezan i napor da se razviju istraživački pristupi ključnim pitanjima modernog hrvatskog društva, koji će više povjerenja imati u interdisciplinane analize, od antropologije i ekonomije do znanosti o kulturi i semiologije. U tom kontekstu čak i vidljiva ograničenja u Tomašićevoj ostavštini mogu biti poučna. *Ali o njima u ovoj prilici i nije odveć pristojno raspravljati*“ (Rogić 1993, 966 kurziv P. B. i O. O.).

sne znanstvene afirmacije devedesetih godina,²⁰ teze Dinka Tomašića možda će izgubiti status prihvatljivog pristupa unutar hrvatske kulturne antropologije i sociologije, ali će ostati pristune na razini narativa o mentalitetima koji se i dalje učestalo koristi u javnoj sferi.²¹ Ti narativi počivaju na ustaljenim binarnim oprekama kao što su one između Sjevera i Juga, Srednje Europe i Balkana, civilizacije i barbarstva, naprednosti i nazadnosti itd.

Pseudoznanstvena imaginacija o klijentelističkom sindromu kao kulturnom naslijeđu izoliranih zajednica (koje su u odnosu na centar u poziciji kulturne i društvene drugosti) nije osobito anakrona ni specifična u produkciji svjetskih i europskih društvenih znanosti u razdoblju u kojem je Tomašić stvarao. Tom je tipu produkcije svojstveno da korijene društveno neželjenih pojava traži u specifičnim kulturnim obrascima koji sadrže snažne moralne konotacije. Ono što autor pripisuje Dinarcima kao naslijeđeni habitus nije tek komparatistička opaska o socijalno uvjetovanim vrijednostima ili još jedna ekonomija afekata, nego utvrđivanje i osuđivanje cjelokupne moralne ekonomije teritorijalno određenog dijela populacije koja je u svom temelju inkompatibilna zahtjevima građanskog društva. Na sličan je način potreba da se u specifičnom kulturnom obrascu identificira korijene društveno devijantnog djelovanja osigurala temelj cijeloj antropološkoj subdisciplini – kulturnoj antropologiji Mediterana – koja se razvila nakon Drugoga svjetskog rata. U korijenu te subdiscipline, kako tvrde Prato i Pardo (2013, 90), potraga je za relativno udaljenim ruralnim područjima i malim mjestima kojima se pristupa kao svojevrsnim socijalnim okaminama, izvan društvenog konteksta. Julian Pitt-Rivers, jedan od rodonačelnika te antropološke subdiscipline, koji svoja istraživanja provodi 1950-ih, ne polazi s eksplicitnom namjerom dijagnosticiranja izvora klijentelizma, ali uspostavlja osnovu za promatranje Mediterana kao područja koje su dobrim dijelom mimoišli procesi modernizacije i u kojem su klijentelistički odnosi ukorijenjeni u premodernim tradicijama (v. Pitt-Rivers 2017). Novi pečat Mediteranu, kao prostoru na kojem se građansko društvo ne uspijeva uspostaviti zahvaljujući krutim društvenim obrascima ukorijenjenima u tradiciji, udara američki politolog Edward C. Banfield. On krajem 1950-ih na temelju terenskog istraživanja u južnotalijanskom gradu Chiaromonteu objavljuje studiju čiji sam naziv – *The Moral Basis of a Backward Society* [Moralni temelji zaostalog društva] (Banfield 1958) – ponešto govori o primijenjenoj perspektivi.

20 U ponovljenom izdanju Tomašićeve knjige „Politički razvitak Hrvata“ iz 1997. godine, Aleksandar Štulhofer će u naslovu pogovora Dinka Tomašića predstaviti kao „našeg prvog modernog sociologa“ (Štulhofer 1997).

21 Povremeno se ime Dinka Tomašića javlja i u disciplinama kojima kulturni obrasci nisu primarni predmet istraživanja. Tako na primjer profesor Pravnog fakulteta u Rijeci Robert Blažević i profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu Vedran Đulabić u svojim tekstovima objavljenima u zborniku koji je financirala zaklada Friedrich Ebert, koja za cilj ima promicanje ideja i vrijednosti socijaldemokracije, svoju analizu problema s demokracijom i građanskim društvom u Hrvatskoj iz 2019. godine temelje upravo na Tomašićevim tezama (v. Blažević 2019; Đulabić 2019).

Banfield je nastojao ponuditi objašnjenje za pojavu koju je uočio na terenu, a koja se u biti svodi na činjenicu da stanovnici koje je proučavao nemaju potencijala za građansko organiziranje i zajedničke akcije koje bi vodile k općem dobru (ibid.). „Amoralni familizam“²² njegov je termin koji je postupno, unatoč brojnim kritikama koje su uslijedile ubrzo nakon objavljivanja knjige, postao popularan koncept i eksplanatorni okvir za fenomene poput korupcije i klijentelizma diljem svijeta pa je tako i danas široko prihvaćen i obilato korišten u sociologiji, ekonomiji, politologiji itd. Temeljne kritike Banfieldova koncepta tiču se neadekvatne metodologije terenskog istraživanja, zanemarivanja povijesnog naslijeđa, dekontekstualizacije predmeta proučavanja iz perspektive odnosa centra i periferije te zanemarivanja ustanovljenih odnosa moći (Ferragina 2009). Osim toga Banfield „amoralni familizam“ izjednačava s egoizmom i to, naglašava Colombis (Colombis 1974, prema Ferragina 2009, 153-154), tako što za egoizam optužuje ljude koji su prisiljeni živjeti u krajnjem siromaštvu. Paradoksalno je, ističe dalje isti autor (ibid.), da to čini istraživač koji dolazi iz razvijenog američkog društvenog sustava koji promiče upravo vrijednosti egoizma i materijalnog bogaćenja.

Napravimo li korak unatrag, možemo primijetiti da je inzistiranje na određenom kulturnom naslijeđu kao izvoru antisocijalnih tendencija dio šireg perceptivnog sustava koji uokviruje i definira fenomene poput *narodne* korupcije, odnosno korupcije „odozdo“. Taj perceptivni sustav ima vrlo jasan smjer gledanja – odozgo prema dolje, od centra prema periferiji i od (Sjevero)zapada prema (Jugo)istoku, a pred tim su pogledom slabi i periferijski subjekti u dobroj mjeri podvrgnuti upisivanju značenja koje stvaraju kulturno, politički i klasno jači subjekti. Kao ilustraciju toga u ovdašnjem je kontekstu bitno navesti da 1936. godine, dakle tri godine prije Dvornikovićeve knjige u kojoj se slavi epski karakter dinarskog čovjeka te godinu dana prije Tomašićeva djela *Društveni razvitak Hrvata*, koje slavi panonski tip, izlazi knjiga Rudolfa Bićanića *Kako živi narod. Život u pasivnim krajevima*. U tom djelu Bićanić opisuje i život seljaka u zapadnoj Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, dakle u područjima koja su opasana fantazmagorijama o Dincarcu. U njegovim je prikazima i analizama teško razaznati junačke primjerke dinarskog tipa koji bi bili pogodni nositelji raznih državotvornih projekata ili s druge strane mračne i prijeteće figure koje su kadra ugroziti moderna građanska društava. Upravo suprotno, ono što nudi Bićanić slika je krajnjeg siromaštva i bijede, društvenih aktera koji su žrtve nepravde, ali koji nemaju znanja ni mogućnosti tražiti ili ostvariti pravdu. Bićanićevi terenski uvidi ipak nisu imali značajnija utjecaja na dekonstrukciju popularnog mita o dinarskom čovjeku.

---

22 „Amoralni familizam“ je termin kojim se opisuje sustav vrijednosti koji isključivo promovira djelovanje na dobrobit obitelji i u kojem nema mjesta za djelovanje čiji je cilj postizanje općeg dobra.

Strah od slabih subjekata

Korupciju se u ovom dijelu svijeta²³ na razini svakodnevnog popularnog diskursa, ali i u znanstvenim analizama, često nastoji objasniti kroz prizmu kulturnog naslijeđa u vidu socijalističkog mentaliteta koji navodno pogoduje korupciji (v. Šimić Banović 2019). Osim toga, ovisno o lokaciji i trenutku, porast korupcije objašnjava se i osmanskim kulturnim naslijeđem (za kritiku te teze v. Uberti 2018, 4), mediteranskim društvenim ustrojem ali i stočarskim mentalitetom koji je navodno prirodno naklonjen klijentelizmu i autoritarnosti. Antropologija korupcije u svijetu, izuzev pojedinih prikaza u kojima je „organski“ nastajala na temelju proučavanja neke druge teme (primjerice, politička antropologija i proučavanje percepcije države u Indiji, istraživanje socijalnih veza u ruralnom Meksiku, itd.), u velikoj mjeri predstavlja odgovor na zahtjev vremena i interesima se naslanja na antropologiju klijentelizma i mediteranskih društava čiji je eksplanatorni okvir i u Hrvatskoj devedesetih iskorišten za objašnjavanje mnogih neželjenih društvenih pojava. Jedna od zastupljenijih teza u klasičnoj antropologiji klijentelizma uvezuje Mediteran, klijentelizam, autoritarnost te stočarske, odnosno, općenitije, ruralne populacije. U skladu s time se devedesetih u Hrvatskoj moglo posegnuti za slikom autoritarne stočarske kulture iz koje se zlosretnim slučajem regrutiraju članovi političke elite koji srozavaju dosegnute društvene standarde.²⁴ Tragove te teze nalazimo i u riječima Dunje Rihtman Augustin u intervjuu u tjedniku *Feral Tribune*: „Naša je nevolja što nam se elite uvijek regrutiraju iz onih sredina u kojima je autoritarni model obitelji još uvijek ukorijenjen“ (Đikić 2000). Slično, ali na temu rata koji dominira kritičkim znanstvenim analizama devedesetih, Rihtman-Augustin se u eseju o hrvatskoj narodnoj kulturi u svjetlu identitetskih polemika bez dodatnih ograda osvrće na Tomašićevo upozorenje kako se „vojničke elite iz dinarskih krajeva, dolazeći na vlast nakon ratova, na zapadu južnoslavenskog prostora također služe političkim arivizmom“ (Rihtman-Augustin 1996), napominjući kako se „model koji se pripisuje plemenskoj (zadružnoj) narodnoj kulturi reaktualizira u ovovjekov politici elita“ (ibid.).

Takve nas analize, ignorirajući odnose moći svojstvene suvremenim društvima, ponovno vode u paradoksalnu situaciju u kojoj bi istraživači svoja istraživanja trebali započinjati proučavanjem pastira u zabačenim planinskim lancima u nadi da će na temelju uočenih kulturnih obrazaca otkriti ključ za razumijevanje suvremenih društvenih patologija. Iskazanu spremnost da se

23 Hrvatska je u 2019. godini zauzimala 63. mjesto od 180 zemalja obuhvaćenih indeksom Transparency internationala (<https://www.transparency.hr/hr/clanak/indeks-percepcije-korupcije-2019-47-bodova-63.mjesto/792>).

24 Jedan od autora ovoga rada sjeća se kako su se devedesetih na predavanjima Odsjeka za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu mogli čuti uvidi na tu temu. Pojedini su profesori objašnjavali kako su u Hrvatskoj Hercegovci i poslovno uspješni i neosjetljivi na društvena pravila jer se oslanjaju na klijentelističke mreže koje su tradicionalno izrazito bitne transhumantnim stočarima.

stane uz bok tomašičevskoj fantaziji o kulturnim tipovima možemo tumačiti kao simptom vremena u kojem se razbuknula znanstvena produkcija posvećena identitetima, ali i kao simptom potrebe jedne društvene klase – koju u nešto drukčijem kontekstu etnologinja Ines Prica opisuje kao „urbanu, nacionalnu, klasnu i znanstvenu elitu“ (Prica 2005, 15-16) – da na esencijalističkoj razini uspostavi sustav razlika i izluči „remetilačke faktore“ koji ne posjeduju adekvatan socijalni i kulturni kapital. Ta potreba osobito dolazi do izražaja nakon pada socijalizma, kada se lokalna etnologija, kao i niz drugih disciplina, susreće sa zahtjevom temeljitog redefiniranja:

Iz takvog spleta socijalno-tumačiteljskih interesa danas je zapravo teško odgonetnuti jasan signal da je ovdje riječ o etnologiji socijalizma, više kao da je bila riječ o etnologijama *mimo* ili *unatoč* socijalizmu [...] To je učinilo da jedna 'istočnoeuropska' etnologija ne bude evidencija ni primarno seljačke niti, što bi se valjda također moglo očekivati, kulture radničke klase, nego građanska znanost koja je, dugo prije padova zavjesa i zidova, bila nevidljivo usmjerena jednom drugom procesu tranzicije: načinu na koji kultura urbane, nacionalne, klasne ili znanstvene elite proživljava kroz nedaće povijesti. (Prica 2005, 15-16)

Dinarsko se naslijeđe u novoj konstelaciji nadaje tek kao dio povlaštenog kruga nasilja i korupcije koji se osim od neliberalnog društvenog i ekonomskog uređenja sastoji još i od socijalističkog mentaliteta, predmodernosti Istoka i prevlasti nižih, *seljačkih* klasa ili, općenito, likova s društvene margine.

U kontekstu antropologije korupcije opisano očiste omogućava prenošenje teškog tereta krivnje za sveprisutnu korupciju upravo na kulturu i njezine slabe subjekte. Na recentnim predsjedničkim izborima u Hrvatskoj takmaci su kao potencijalne nositelje te krivnje izdvojili i đake koji prepisuju, medicinske sestre koje ne odbijaju primiti kavu i bombonijere,²⁵ pa čak i obične građane koji, eto, nisu spremni plaćati skuplju kartu za javni prijevoz.²⁶ Kada je o centrima i periferijama riječ, manjak socijalnog kapitala, kako smo već zaključili na temelju propitivanja razumijevanja klijentelizma u Imotskoj krajini, učinit će mnoge slučajeve korupcije i pogodovanja vidljivijima nego što je to slučaj kod stanovnika inih centara. Kako smo već utvrdili drugdje, „dok netko tko je uspješan u

25 Kolinda Grabar Kitarović, hrvatska predsjednica od 2015. do 2020. godine i kandidatkinja na predsjedničkim izborima 2019./2020., kao neke od generatora koruptivnih praksi u Hrvatskoj identificirala je i učeničko prepisivanje u školi i praksu davanja poklona medicinskim sestrama (S.S., „Grabar Kitarović pred stranim novinarima: Korupcija u Hrvatskoj počinje u školi, djecu koja varaju na ispitima slave kao heroje!“, 13. 1. 2020., <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/grabar-kitarovic-pred-stranim-novinarima-korupcija-u-hrvatskoj-pocinje-u-skoli-djecu-koja-varaju-na-ispitima-slave-kao-heroje-foto-20200113>).

26 Dario Juričan, hrvatski redatelj, producent i politički aktivist koji se kandidirao na predsjedničkim izborima 2019./2020. godine kao jednu od uporišnih točaka korupcije u Zagrebu identificira i nespремnost običnih građana da kartu za javni prijevoz plaćaju po cijeni od 10 kuna, koju je predstavio kao tržišnu (Vedran Vrabec, „Životni intervju nekadašnjeg klinca iz neasfaltirane ulice u Dubravi: Tko je uopće Dario Juričan i odakle se pojavio“, 4. 2. 2020.).

Zagrebu može računati na prijateljske ‘preporuke’ i povoljne posljedice ‘dugoročnih suradnji’ te ima široku, kapilarno razgranatu vezu poznanstava, Imočani su upućeni na oslanjanje na manji broj kontakata koji sa svojih pozicija moći interveniraju u različite dijelove sustava, što ih čini vrlo vidljivima. Kada primjerice neki ministar ili general traži vezu na fakultetu, to je mnogo uočljivije od diskretnog poziva profesorici ili službeniku na istom fakultetu s kojima poznanstvo postoji otprije“ (Bagarić i Obad [2018], 11).

Ono što u sadašnjim odnosima moći preostaje kao područje discipliniranja i dalje su prvenstveno periferija i slabi subjekti. Oni koji su prisiljeni na koruptivne prakse kako bi preživjeli (usp. Uslander 2008), suočavaju se istodobno i sa zahtjevom za izvedbom moralnosti koja je posvema izglobljena iz njihove neposredne egzistencijalne stvarnosti. Od slabih se ekonomskih i društvenih subjekata, paradoksalno, zahtijeva da budu snažni, moralni, profesionalni i uslužni radni subjekti, ali zahtjev zasad nije popraćen dubljim razumijevanjem ili rukom pomoći.

Literatura

- Bagarić, Petar, Ozren Biti i Reana Senjković. [2018]. „[Uvod]“. U *Bilten 1*. Bagarić, Petar, Ozren Biti i Reana Senjković, ur. Zagreb. Institut za etnologiju i folkloristiku, 1-4. Dostupno na: http://www.transwork.eu/arhiva/bilten_1.pdf.
- Bagarić, Petar i Orlanda Obad. [2018]. „Imotski 4. – 7. prosinca 2017“. U *Bilten 1*. Bagarić, Petar, Ozren Biti i Reana Senjković, ur. Zagreb. Institut za etnologiju i folkloristiku, 11-12. Dostupno na: http://www.transwork.eu/arhiva/bilten_1.pdf.
- Bakunjin, Mihail. 1979. *Država i sloboda*. Zagreb: Globus.
- Balci, Ali, Murat Özdemir, Çiğdem Apaydın i Fatmanur Özen. 2012. „The relationship of organizational corruption with organizational culture, attitude towards work and work ethics: a search on Turkish high school teachers“. *The Asia Pacific Education Review* 13: 137-146.
- Banfield, Edward C. 1958. *The Moral Basis of a Backward Society*. Glencoe: Free Press.
- Bartulin, Nevenko. 2009. „The Ideal Nordic-Dinaric Racial Type: Racial Anthropology in The Independent State of Croatia“. *Review of Croatian History* 5/1: 189-219.
- Bartulin, Nevenko. 2014. *The Racial Idea in the Independent State of Croatia: Origins and Theory*. Leiden, Boston: Brill.
- Bičanić, Rudolf. 1996. *Kako živi narod*. Zagreb: Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu i Nakladni zavod Globus.
- Blažević, Robert. 2019. U *Forum za javnu upravu – lokalna demokracija u hrvatskoj: trebaju li nam promjene*. Koprić, Ivan i Anamarija Musa ur. Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung, ured za Hrvatsku i Institut za javnu upravu, 23-36.
- Bougarel, Xavier. 1999. „Yugoslav Wars: The ‘Revenge of the Countryside’ Between Sociological Reality and Nationalist Myth“. *East European Quarterly* 33/2:157-175.
- Campbell, Jamie-Lee i Anja Göritz. 2014. „Culture Corrupts! A Qualitative Study of Organizational Culture in Corrupt Organizations“. *Journal of Business Ethics* 120/3: 291-311.

- Cuervo-Cazurra, Alvaro. 2006. "Who cares about corruption?". *Journal of International Business Studies* 37: 807-822.
- Cvijić, Jovan. 1987. *Balkansko poluostrvo*. Beograd: Srpska akademija nauka i umjetnosti.
- Dvorniković, Vladimir. [1939] 2000. *Karakterologija Jugoslovena*. Beograd: Prosveta.
- Đikić, Ivica. 2000. "Partnerstvo za mit" [Intervju: Dunja Rihtman-Auguštin]. *Feral Tribune* 10. lipnja.
- Đulabić, Vedran. 2019. „Kvaliteta lokalne demokracije u Hrvatskoj“. U *Forum za javnu upravu – lokalna demokracija u hrvatskoj: trebaju li nam promjene*. Koprić, Ivan i Anamarija Musa ur. Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung, ured za Hrvatsku i Institut za javnu upravu, 3--40.
- Ekmečić, Milorad. 1989. *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918 knj.2*. Beograd: Prosveta.
- Erfp, Philipp, Eglè Butkevičienė i Raminta Pučetaitė. 2020. "Between *de Jure* and *de Facto*: Embedding Western Concepts of Social Entrepreneurship in Post-Socialist Reality". *Journal of Social Entrepreneurship*. Dostupno na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19420676.2020.1751245?scroll=top&needAccess=true>.
- Ferragina, Emaunele. 2009. „The never-ending debate about The moral basis of a backward society: Banfieldand ‘amoral familism““. *Journal of Anthropological Society of Oxford* ½: 141–160.
- Jain, Arvind K. 2001. "Corruption: A review". *Journal of Economic Surveys*, 15/1: 71-121.
- Katunarić, Vjeran. 1986. „Sistem moći, socijalna struktura i nacionalno pitanje“. *Revija za sociologiju* XVI/1-4: 75-89.
- Kregar, Josip. 1997. „Pojmovnik: Korupcija“. *Financijska praksa* 21/5-6: 893-898.
- Kregar, Josip. 1998. „Korupcija“. U *Hrestomatija upravne znanosti*, svezak I. Pusić, Eugen, ur. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, 239-244.
- Kregar, Josip. 1999. „Globalizacija i Korupcija“. *Hrvatska javna uprava* 4: 697-699.
- Kregar, Josip. 2010. „Korupcija: neznanje nije opravdanje“. U *Korupcija i povjerenje*. Kregar, Josip, Duško Sekulić i Željka Šporer, ur. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo, 1-51.
- Kregar, Josip. 2012. *Porijeklo sumnje: Čvrsta ruka – šaka jada*. Zagreb: Osobna naklada.
- Ledeneva, Alena, Roxana Bratu i Philipp Köker. 2017. "Corruption Studies for the TwentyFirst Century: Paradigm Shifts and Innovative Approaches". *Slavonic and East European Review* 95: 1-20.
- Lomnitz, Claudio. 1995. Ritual, Rumor and Corruption in the Constitution of Polity in Modern Mexico". *Journal of Latin American Anthropology* 29: 20-47.
- Lorger, Mira Ljubić. 2015. „Lijeni glupi, temperamentni? Upotreba stereotipova o dalmatinskom mentalitetu“. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 52/2: 7-29.
- Luketić, Katarina. 2015. "Strategije nepomirljivosti: cvijićevo-tomašičevski kompleks u suvremenoj hrvatskoj medijskoj zbilji". *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 52/2: 31-51.
- Maciszewska, Magdalena. 2007. "The Concept of Misfit in Postcolonial Literature in v. S. Naipaul's the Enigma of Arrival and in Anita Desai's Baumgartner's Bombay". *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia litteraria anglica* 7/13: 73-96.
- Prato, Giuliana B. i Pardo, Italo. 2013. "Urban Anthropology". *Urbanities* 3/2: 80-110.
- Petrov, Ana. 2015. „‘Balkan balkanskim narodima’: evolucionizam, rasizam i kolonijalizam u srpskim naučnim i političkim diskursima pre Drugog svetskog rata“. U

Figura neprijatelja: Preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa. Aleksandar Pavlović, Adriana Zaharijević, Gazela Pudar Draško, Rigels Halili ur. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, KPZ Beton, 75–91.

- [Pilar, Ivo] von Sudland, L. [1943] 1990. *Južnoslavensko pitanje: Prikaz cjelokupnog pitanja.* Varaždin: Hrvatska demokratska stranka. (prijevod Fedor Pucek).
- Piše, Marko. 2010. „Ko je ko u Kraljevini SHS: Formalna analiza Cvijićeve rasprave o jedinstvu južnih Slovena”. *Etnoantropološki problemi* 5/2: 55–79.
- Pitt-Rivers, Julian. 2017. *From Hospitality to Grace.* Chicago: Hasu Books.
- Prica, Ines. 2005. „Etnologija postsocijalizma i prije. Ili: Dvanaest godina nakon ‘Etnologije socijalizma i poslije’”. *Etnološka tribina* 27/28: 9–22.
- Prica, Ines. 2011. „Ganga teritorij hrvatske europske pripadnosti”. U *Horror, porno, ennui: kulturne prakse postsocijalizma.* Ines Prica i Tea Škokić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 31–50.
- Prica, Ines. 2012. „The ganga paradox”. *Traditiones* 41/2: 151–163.
- Račić, Domagoj. 2020. “Od socijalističke prema rentijerskoj korporaciji: vlasništvo i upravljanje poduzećima u devedesetima”. U *Devedesete. Kratki rezovi.* Orlanda Obad i Petar Bagarić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Jesenski i Turk.
- Ravlić, Slaven. 2010. „Političke stranke i korupcija”. U *Korupcija i povjerenje.* Kregar, Josip, Duško Sekulić i Željka Šporer, ur. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo, 50–91.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1993. „Dinko Tomašić i hrvatska etnologija i antropologija”. *Društvena istraživanja* 6/8: 696–973.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1993. „Hrvatska narodna kultura: i na zapadu i na istoku”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 29/1: 266–272.
- Rogić, Ivan. 1993. „Zašto gubiti vrijeme s Dinkom Tomašićem?”. *Društvena istraživanja* 2: 963–967.
- Roksandić Vidlička, Sunčana. 2017. *Prosecuting Serious Economic Crimes as International Crimes: A New Mandate for the ICC?.* Berlin: Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law, Duncker & Humblot.
- Shleifer, Andrei i Robert W. Vishny. 1993. „Corruption”. *The Quarterly Journal of Economics* 108: 599–617.
- Stepan, Nancy. 1984. *The Idea of Race in Science: Great Britain 1800–1960.* London: The Macmillan Press LTD
- Sullivan, Stefan. 2002. *Marx for a Post-Communist Era: On Poverty, Corruption and Banality.* London: Routledge.
- Svensson, Jakob. 2005. “Eight questions about corruption”. *Journal of Economic Perspectives* 19/3: 19–42.
- Šabić-El-Rayees, Amra i Naheed Natasha Mansur. 2016. “Favor reciprocation theory in education: New corruption typology”. *International Journal of Educational Development* 50: 20–32.
- Šimić Banović, Ružica. 2019. „Uhljeb – a post-socialist homo croaticus: a personification of the economy of favours in Croatia?”. *Post-Communist Economies*, 31/3: 279–300.
- Štulhofer, Aleksandar. 1992. „Predviđanje rata? – etnosociologija Dinka Tomašića”. *Društvena istraživanja*, 2: 299–313.

- Štulhofer, Aleksandar. 1993. „Prijetnje, zaborav i tragovi: o recepciji tomašićevog djela”. *Društvena istraživanja*, 6/8: 981-988.
- Štulhofer, Aleksandar. 1997 “Dinko A. Tomašić, naš prvi moderni sociolog”. U *Politički razvitak Hrvata: rasprave i eseji*. Tomašić, Dinko. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Naklada Jesenski i Turk.
- Uslaner, Eric M. 2008. *Corruption, Inequality, and the Rule of Law: The Bulging Pocket Makes the Easy Life*. New York: Cambridge University Press.
- Tomašić, Dinko. 2013. *Društveni i politički razvitak Hrvata*. Zagreb: Jesenki i Turk.
- Torsello, Davide i Venard, Bertrand. 2015. „The Anthropology of Corruption”. *Journal of Management Inquiry*, 25: 34-54.
- Tull, Stephen. 1994. „Contemporary Croatian Liberalism”. *Revija za sociologiju* XV/3-4: 177-186.
- Uberti, Luca J. 2018. „Corruption in transition economies: Socialist, Ottoman or structural?”. *Economic Systems*, 42/4: 533-555.
- Whyte, David. 2015. „A Very British Corruption”. U *How Corrupt is Britain?* Whyte, David ur.. London: Pluto Press.
- Yang, Mayfair Mei-hui. 1994. *Gifts, Favors, and Banquets: The Art of Social Relationships in China*. Ithaca: Cornell University Press.

Primljeno: 11.04. 2022.

Odobreno: 15.05.2022.

Petar Bagarić
Orlanda Obad

Strong Ethics and Weak Subjects: Folk Corruption and Construct of Dinaric Type in Croatia

Abstract: Academic and popular discourses on corruption are largely shaped by a specific viewpoint that directs the search for roots of corruption toward culturally and socially weak subjects. This article does not analyze economic, political, and legal aspects of corruption and clientelism, but instead points to projective mechanisms through which certain characteristics of corrupt and antisocial behavior are inscribed into citizens belonging to certain regions, classes, or cultures and then essentialized to the point of racialization. The presence of corrupt practices in this part of the world at the level of everyday popular discourse, but also within academic research, is often explained through the prism of cultural legacy and socialist, Balkan, or Dinaric mentality, which is the key focus of this work, are used as explanatory frameworks. This text analyzes knowledge production about the “Dinaric type” in the context of the anthropology of corruption as well as the function of that production in Croatia from the 1990s onward.

Keywords: anthropology of corruption, Dinaric type, the nineties, racialization